

УДК 37.014.3:376 – 056.262(477)“20/21,,

С.В. Федоренко

РЕФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ ОСІБ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ВІДПОВІДНО ДО ДЕМОКРАТИЧНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОРІЧЧЯ)

У статті проаналізовано стан системи навчання та виховання дітей з порушеннями зору в Україні та тенденції її розвитку наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Ключові слова: Україна, освіта, діти з порушеннями зору, тифлопедагогіка, тенденції, протиріччя, реформування.

В статті проаналізовано состояние системы обучения и воспитания детей с нарушениями зрения в Украине и тенденции ее развития в конце ХХ - начале ХХІ века.

Ключевые слова: Украина, образование, дети с нарушениями зрения, тифлопедагогика, тенденции, противоречия, реформирование.

Сучасна гуманістична парадигма формування зорово депривованої особистості охоплює ідеї цілісного виховання людини в найрізноманітніших аспектах її психічного, фізичного та соціального життя. Одним із важливих джерел розв'язання нових сучасних освітньо-виховних завдань тифлопедагогіки є історико-педагогічний аналіз теорії і практики навчання та виховання дітей з порушеннями зору.

Реформаційні процеси сьогодення та їх вплив на систему освіти осіб з порушеннями зору зумовлюють необхідність здійснення історико-педагогічного аналізу теорії та практики навчання й виховання вказаної категорії населення. Це створить передумови для реалізації принципу єдності та наступності історико-педагогічного процесу. У зв'язку з цим особливого значення набуває цілісне наукове вивчення історичного досвіду становлення та розвитку системи навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні. Особливо цікавим для науки є досвід реформування радянської системи навчання і виховання дітей з порушеннями зору в період здобуття Україною незалежності, що й обумовило вибір теми дослідження.

У 90-х рр. ХХ сторіччя мета, завдання та зміст освіти осіб з порушеннями зору в Україні докорінно змінилися. Це було викликано становленням незалежної Української держави, і, як наслідок, –

відсутністю ідеологічного тиску в освіті. Варто також зазначити, що у вказаний період у зв'язку з побудовою демократичного суспільства у загальній педагогіці спостерігається тенденція повної відмови від таких загальнонаукових принципів, як партійність і зв'язок розвитку науки з державною політикою та ідеологією. У результаті поширення зазначеної тенденції навчальні заклади стали деполітизованими, зміст навчання в них набув національного характеру.

Під впливом соціально-політичних змін в Україні відбувся кардинальний перегляд ціннісних орієнтацій держави. Молодою державою інакше усвідомлювалися права людини, дитини, інваліда. Суспільство почало освоювати нову для країни філософію, яка полягала в неподільності людей на «повноцінних» і «неповноцінних» (інвалідів). Як показало дослідження В.І. Бондаря, держава розпочала антидискримінаційну політику щодо положення інвалідів у суспільстві. У цьому контексті різко змінилася оцінка українським суспільством і державою стану системи спеціальної освіти та тенденцій і перспектив її розвитку. Суспільство піддало також критиці існуючу в радянські дефектології термінологію, яка використовувалася щодо осіб з порушеннями зору – «дефективний», аномальний тощо [1].

Одночасно на світовому та національному рівнях почали виникати ініціативи з упровадження в практику нетрадиційних методів психолого-педагогічної корекції вторинних відхилень у розвитку незрячих, нових форм організації спеціального навчання осіб з порушеннями зору. Удосконалення потребувала вся українська система освіти цієї категорії дітей, а також її організаційні та методологічні основи.

Для науково обґрунтованої оцінки стану системи та визначення шляхів її розвитку необхідно було провести цикл досліджень, спрямованих на вивчення системи спеціальної освіти в цілому та взаємозв'язку її розвитку з соціально-економічним устроєм країни, ціннісними орієнтаціями держави і суспільства, політикою держави щодо дітей з відхиленнями в розвитку, законодавством у сфері освіти в цілому. Необхідно було також здійснити порівняльний аналіз рівня розвитку вітчизняної і світової дефектологічної науки як інтегративної галузі знання. Вирішенням цього завдання в тифлопедагогіці зайнялися відомі українські вчені В.І.Бондар, Л.О.Куненко, В.М.Ремажевська, Т.П.Свиридюк, В.М. Синьов, Є.П.Синьова, С.В.Федоренко та ін. [8].

Доцільно також зазначити, що для періоду, який досліджується, характерна тенденція врахування кращих педагогічних напрацювань українських вчених взагалі, і тифлопедагогічних зокрема, попередніх років. Наприклад, у своїй практичній діяльності тифлопедагоги повертаються до досвіду, який було накопичено на початковому етапі розвитку тифлопедагогіки (20-ті – перша половина 30-х рр. ХХ ст.) О.М. Щербиною, П.Г. Мельниковим, І.П. Соколянським та ін.

Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що

відбувалися в Україні на початку 90-х рр., сприяли деякій дестабілізації в системі освіти дітей з порушеннями зору. На початку цього періоду існувало багато проблем, які затримували подальший розвиток теорії та практики навчання незрячих. Основним завданням, яке необхідно було вирішити терміново, стала розробка та прийняття закону про спеціальну освіту, освітніх стандартів спеціальної освіти тощо.

Найбільшою проблемою, яка затримувала розвиток практики навчання, була недостатня укомплектованість спеціальних установ для дітей з порушеннями зору фахівцями-тифлопедагогами. Також назріла необхідність створення нових типів закладів для дітей з порушеннями зору, таких як реабілітаційні установи для дітей з комбінованим дефектом, консультаційні служби для батьків, які мають дітей з проблемами зору, служби ранньої корекції розвитку і т.д. У зв'язку з таким складним станом вітчизняної системи освіти дітей з порушеннями зору, з метою її поліпшення за порівняно короткий час український уряд видав низку нормативно-правових документів: законів, доктрин, концепцій, положень, програм (Національна програма «Діти України», «Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції», Концепція спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки та перспективи, Концепція Державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами, положення «Про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» та ін.) [2, 3, 4, 6].

Демократичні перетворення в державі дозволили під іншим кутом зору розглянути роль тифлопедагогіки, її завдання, тенденції, необхідність створення сприятливих умов для виховання, навчання та соціалізації дітей з порушеннями зору. Таким чином, поступово з'явилася позитивна динаміка подальшого розвитку та реорганізації системи спеціальних установ для дітей з порушеннями зору в Україні. Так, до складу мережі спеціальної освіти цієї категорії дітей сьогодні входить 29 шкіл для слабозорих дітей, 6 – для сліпих, 289 спеціальних дошкільних закладів.

Якісні зміни відбулися в психолого-педагогічному персоналі спеціальних установ: більшість з них на сьогодні має вищу тифлопедагогічну освіту. Результатом підвищення якості освіти в спеціальних школах для дітей з порушеннями зору стало збільшення кількості випускників зазначених закладів, які сьогодні продовжують навчання у середніх технічних і вищих навчальних закладах.

Необхідно відзначити, що зміст навчання в спеціальних школах для дітей з порушеннями зору в Україні носить цензовий характер, тому їх випускники мають можливість отримати вищу освіту і працевлаштуватися. Але прагнення забезпечити випускникам спеціальної школи високий рівень загальноосвітніх знань змістило на

задній план завдання цілеспрямованого формування життєвої компетенції дитини.

Діти ж зі складною структурою дефекту взагалі були витіснені з цього простору, хоча більше інших потребували особливої психолого-педагогічної допомоги. На початку 90-х рр. вони, як і раніше, залишалися поза межами спеціальної освіти, незважаючи на те, що фахівці-тифлопедагогои усвідомлювали можливість і шукали шляхи надання їм спеціальної психолого-педагогічної допомоги. Також взаємодія батьків і фахівців у процесі навчання і виховання дитини з порушеним зором була обмеженою, тифлопедагогои грали іноді більшу роль у долі дитини, ніж родина.

На відміну від західноєвропейських, радянська система спеціальної освіти була повністю закритою для засобів масової інформації, її розвиток відбувався поза діалогом з суспільством і зацікавленими у долі дитини батьками.

На сучасному етапі в українському суспільстві сформувалося нове розуміння світу як спільноти, що включає різні мікросоціуми, від рівноправної взаємодії яких залежить прогрес усього людства. Ідеї соціальної та педагогічної інтеграції інвалідів виникають і реалізуються в контексті розвитку відкритого громадянського суспільства, ліберально-демократичних реформ, суспільного протистояння ідеям дискримінації. Боротьба проти дискримінації сприяла формуванню нової культурної норми – поваги до відмінностей між людьми. Саме в цьому широкому контексті спеціальні школи для дітей з порушеннями зору визнаються сегрегаційними установами, а ізольована від масової система спеціальної освіти – дискримінаційною. Тому сучасне українське суспільство починає розглядати обов'язкове навчання дитини з порушенням зору в спеціальному навчальному закладі як порушення її прав і «навішування соціального ярлика».

Усі педагогічні системи новітнього часу виникли у відповідь на зміну ставлення суспільства до прав і можливостей дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Тому велике значення для вітчизняної системи освіти незрячих стало прийняття декларації ООН «Про права інвалідів» з наступними антидискримінаційними законами про інвалідів і про спеціальну освіту.

На думку В.І. Бондаря, провідною тенденцією розвитку сучасної системи освіти дітей з порушеннями зору стала їх інтеграція в загальний потік дітей. Перехід в Україні до інтегративних або інклюзивних форм навчання виявився наслідком демократизації суспільства, розвитку тенденцій до гарантованого забезпечення прав кожного члена суспільства на вибір форми навчання. Держава по-новому оцінила систему спеціальної освіти. Якщо раніше збільшення кількості спеціальних навчальних закладів інтернатного типу вважалося прогресом, то тепер – навпаки – оцінюється негативно, оскільки

обов'язкове направлення дитини в спеціальну школу-інтернат сприймається суспільством як спроба її ізоляції від батьків, однолітків, повноцінного життя [1].

Широкому інтеграційному процесу сприяв і науково-технічний прогрес. З метою покращення якості життя осіб з порушеннями зору сучасною медициною були отримані нові потужні інструменти втручання в людську природу, серед яких найважливішими є:

- нові технології пересадки органів;
- новітні як хірургічні, так і медикаментозні методики лікування захворювань органу зору;
- нові технології створення штучних органів;
- розвиток і поширення ранньої, з перших днів життя дитини, діагностики порушень зору та програм раннього втручання.

Сучасна українська держава, що підтримує ідеї про безбар'єрний світ для інвалідів, про інтеграцію дітей з проблемами розвитку в загальноосвітні заклади, з одного боку, виступає за скорочення числа спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями зору і переведення значної кількості учнів до загальноосвітньої школи, а з іншого – піддає критичному осмисленню наслідки не обґрунтованими науково-теоретичними дослідженнями інтеграцію та інклюзію сліпих та слабозорих дітей.

Таким чином, специфічність і складність розвитку системи освіти осіб з порушеннями зору наприкінці ХХ століття полягала в необхідності розробки власної вітчизняної моделі, яка сприяла б просуванню в напрямку інклюзії та інтеграції, але при цьому не призводила б до зникнення спеціальних освітніх установ для цієї категорії дітей. Усі тенденції й протиріччя в розвитку системи спеціальної освіти дітей з порушеннями зору в цей період мали глибоке соціокультурне коріння, і вибір шляху розвитку цієї системи залежав не тільки від наукових поглядів її творців, а й від ціннісних орієнтацій, політичних установок, економічних можливостей держави і прийнятих культурних норм суспільства.

Нова система спеціальної освіти дітей з порушеннями зору була обґрунтована в концепціях про спеціальну освіту осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки і перспективу (1996), реабілітації дітей-інвалідів та дітей з обмеженими розумовими можливостями (1997) та ін. У цих нормативних документах проаналізовано стан теорії та практики корекційно-компенсаторного навчання за попередні періоди, осмислено наявні прогалини та протиріччя в навчально-виховній роботі спеціальних установ, визначено перспективи покращення фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку цієї категорії дітей і механізми забезпечення їх правового і соціального захисту [3, 6].

Після того як Україна відновила свою незалежність у 1991 році, розпочався якісно новий етап у діяльності вже існуючих шкіл для дітей з

порушеннями зору – формування національної свідомості у учнів. На сучасному етапі спеціальні школи реалізують основні напрями національної освіти України. Значна увага приділяється усвідомленню духовних коренів свого роду, народу, держави. Поглиблено вивчаються українська мова, національна історія, культура [5]. Школи для дітей з порушеннями зору розпочали плідну співпрацю з аналогічними школами, які знаходяться в інших містах України, а також за кордоном, з державними, добровільними організаціями і дитячими фондами.

Аналіз практики навчання шкіл для дітей з порушеннями зору на початку 90-х років ХХ століття показав, що працювали вони за переведеними українською мовою російськими програмами та підручниками, зміст яких не сприяв втіленню в життя національної ідеї, вихованню громадянина і патріота України, любові до української мови та літератури, поваги до народних традицій і звичаїв тощо. Надмірно заполітизований зміст такої освіти не сприяв формуванню соціального досвіду, комунікації і взаємин зорово депривованих учнів з їхніми здоровими однолітками. Але вже до кінця 90-х років завдяки активній науково-методичній роботі українських учених-тифлопедагогів навчально-виховний процес у всіх шкільних та дошкільних спеціальних навчальних закладах для дітей з порушеннями зору був забезпечений новим змістом освіти, оригінальними навчальними програмами та вітчизняними підручниками.

У цей період складним був економічний стан країни, що призвело до різкого зменшення фінансування спеціальної освіти, її матеріальної бази, лікування та оздоровлення дітей з вадами психофізичного розвитку, їх харчування. Внаслідок цього майже у всіх спеціальних навчальних закладах країни приміщення шкіл-інтернатів та їх матеріальна база знаходилися в дуже поганому стані. У зв'язку з недостатнім фінансуванням на межі закриття були деякі школи-інтернати для дітей з порушеннями зору.

Зазначені вище умови діяльності спеціальної системи освіти зумовили створення оригінальних концепцій навчання, виховання і розвитку дітей з порушеннями зору і, відповідно, нових навчальних програм, підручників, методичних та наочних посібників і т.д. для них.

Аналіз системи спеціальних навчальних закладів у 90-х роках показав, що в державі розпочався процес реорганізації спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями зору в навчально-реабілітаційні центри. Таким чином виникли у 1996 році навчально-реабілітаційний центр для дітей з вадами зору «Левеня» у м. Львові, у 1997 році – Горлівський навчально-реабілітаційний центр для дітей з вадами зору (Донецька область), у 2001 році – Кам'янець-Подільський навчально-виховний комплекс з центром реабілітації слабозорих дітей (Хмельницька область) та Запорізький навчально-реабілітаційний центр «Орієнтир», у 2003 році – Миколаївський спеціальний навчально-виховний комплекс для дітей зі зниженим зором,

у 2007 році – Рубіжанський навчально-реабілітаційний центр «Кришталік» (Луганська область), у 2008 році – Сімферопольський навчально-реабілітаційний центр для дітей з порушеннями зору та Вигодський навчальний корекційно-реабілітаційний центр (Івано-Франківська область) та ін.

Отже зміни, що відбувалися в українській спеціальній шкільній та дошкільній освіті, потребували кардинально нового вітчизняного науково-методичного забезпечення діяльності шкіл, дошкільних закладів та навчально-реабілітаційних центрів для дітей з порушеннями зору.

Значну роль у науково-методичному забезпеченні діяльності системи вітчизняної спеціальної освіти відіграли єдина в Україні кафедра тифлопедагогіки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова під керівництвом професора Є.П.Синьової, що була створена в 1998 році [7], та лабораторія тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України під керівництвом Л.С.Вавіної. Діяльність членів кафедри та лабораторії спрямовувалася на розробку фундаментальних і прикладних досліджень для вирішення актуальних теоретичних, методологічних і методичних проблем української та світової тифлопедагогіки та тифлопсихології.

Таким чином, реформування вітчизняної системи освіти осіб з порушеннями зору потребувало глибокого та якісного наукового забезпечення. Це зумовило посилення ролі тифлології як науки, консолідацію діяльності вчених-тифлопедагогів та тифлопсихологів для проведення спільних наукових досліджень, підвищення якості підготовки науково-педагогічних кадрів та ін. Саме тому у 90-х рр. ХХ ст. українські вчені-дефектологи зосередили свої дослідження на питаннях, що мали сприяти розбудові національної системи спеціальної освіти, оновленню її змісту, розробці державних стандартів спеціальної освіти, підготовці вітчизняних науково-педагогічних кадрів тифлопедагогів тощо.

Список використаних джерел

1. Бондар В. І. Стан спеціальної освіти та динаміка її змін / В.І. Бондар // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук. -метод. зб. – К. : Контекст, 2000. – С.29-34.
2. Закон Української РСР «Про освіту» // Відомості Верховної Ради УРСР, 20 серпня 1991. – № 39. – С. 943-962.
3. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997. – 147 с.
4. Концепція Державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами // Дефектологія, 1999. – № 4. – С. 2-8.
5. Концепція національного виховання // Рідна шк., 1995. – № 6. – С. 18-25.
6. Концепція спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними

вадами в Україні на найближчі роки та перспективи. – К.: Інститут спец. педагогіки АПН України, 1996. – 36 с.

7. Федоренко С. В. Внесок кафедри тифлопедагогіки в систему підготовки кадрів спеціальної освіти / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – № 10. – С. 182-190.
8. Федоренко С. В. Навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні: історія та сьогодення : монографія / С. В. Федоренко. – Запоріжжя: Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2012. – 306 с.

The article analyzes the system of training and education of children with visual impairments in Ukraine and its development trends in late XX - early XXI century.

Keywords: Ukraine, education, children with visual impairments, typhlopedagogical, trends and contradictions of reform.

Отримано 19.9.2013

УДК 376-056.262:159.954

О.М. Федорова

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ СЛОВЕСНОЇ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

У статті проаналізовано стан розробленості у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі проблеми формування словесної творчої уяви у дитячому віці, з'ясовано підходи науковців щодо впливу вади зору на розвиток і функціонування уяви зороводепривованих осіб, розкрито взаємозв'язок між уявою, розвитком мовлення і словесною творчістю у молодшому шкільному віці, визначено місце і роль казки як літературного жанру в розвитку творчої уяви дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: діти з порушеннями зору, уява, словесна творчість, усне мовлення, предметні уявлення.

В статье проанализировано состояние изученности в общей и специальной психолого-педагогической литературе проблемы